

VU Research Portal

C.C. Uhlenbeck, het WNT en Francks 'Etymologicum'

Noordegraaf, J.

published in

Trefwoord

2007

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2007). C.C. Uhlenbeck, het WNT en Francks 'Etymologicum'. *Trefwoord, maart 2007*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

C.C. Uhlenbeck, het WNT en Francks ‘Etymologicum’¹

Jan Noordegraaf

1. Inleiding

Van de taalkundigen die in de loop der jaren hebben meegewerkt aan het WNT, is C.C. Uhlenbeck internationaal het meest bekend geworden. Zijn reputatie in het eerste kwart van de vorige eeuw was van dien aard dat hij, inmiddels Leids emeritus, uitgenodigd werd om voorzitter te worden van het eerste Internationale Linguïstencongres, dat in april 1928 in Den Haag plaatsvond.² Eerder al, begin jaren twintig, was hij door Frederik van Eeden³ en diens mede-significi uitgenodigd om lid te worden van een op te richten ‘Internationaal Instituut voor Wijsbegeerte’. Verder zou hij in de ‘Encyklopaedie der Signifik’ moeten schrijven over ‘kunstmatige en spontane neologismen’.⁴

C.C. Uhlenbeck is een man die een omvangrijke monografie verdient. Hij was een geleerde die zich van een jeugdig neogrammaticus ontwikkelde tot een Humboldtiaans linguïst die zich bij voorkeur met Baskisch, Eskimo en Blackfoot bezighield en verklaringen voor taalkundige verschijnselen graag zocht in de zogeheten etnopsychologie. Ook zijn in het Nederlands gestelde taalkundige studies werden door buitenlandse collega’s grondig bestudeerd. Als Leids hoogleraar was hij de promotor van geduchte scribenten als de latere hoogleraren Jac. van Ginneken en Gerlach Royen, een inspirerend docent voor de neerlandicus C.B. van Haeringen,

¹ Met dank aan Saskia Daalder (VUA), R.M. Benata Hengstmengel-Koopmans (GAL), Mary Eggermont-Molenaar (Calgary), Marijke Mooijaart (INL), Rob Tempelaars (INL) en Kees Thomassen (KB).

² Uhlenbeck was in het voorjaar van 1927 benaderd door Jos. Schrijnen, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen, om met hem en nog enkele andere hoogleraren van elders uit het land de organisatie voor te bereiden van het eerste Internationale Linguïstencongres. Het is de Franse linguïst Antoine Meillet geweest die Schrijnen ertoe had aangespoord om een dergelijk congres te organiseren (cf. Daalder 2004). Uhlenbeck opende het congres op 10 april 1928 in de Ridderzaal aan het Binnenhof met een plechtige Engelstalige rede. In bijlage 3 is een Nederlands verslag van Uhlenbecks toespraak opgenomen.

³ Het is niet uitgesloten dat C.C. Uhlenbeck (1866-1951) en Frederik van Eeden (1860-1932) elkaar nog uit hun beider Haarlemse jeugd kenden. Uhlenbeck was op de lagere school in Haarlem bevriend geraakt met jhr. Felix Ortt (1866-1959), de jongere broer van Van Eedens grote jeugdliefde Henriette Ortt (1857-1918). Mogelijk hebben Uhlenbeck en Van Eeden elkaar indertijd ontmoet ten huize van de familie Ortt. In 1899 deed Felix Ortt afstand van zijn adellijk predicaat. In *De Amsterdammer* van 19 mei 1917 schreef Van Eeden nog een positieve bespreking van een werk van Ortt (cf. De Raaij 1997).

⁴ Op deze uitnodigingen is Uhlenbeck niet ingegaan (zie Schmitz 1990, *passim*). Het was met name Uhlenbecks oud-promovendus Jac. van Ginneken geweest die op Uhlenbecks medewerking had aangedrongen. Binnen de significa als geheel onderscheidde men ook de ‘ethnologische significa’. Naar de mening van de significus Jacob Israël de Haan (1919: 29) was vooral door Uhlenbeck en zijn leerlingen gewezen op het belang van de etnologie voor de significa.

en de taalkundig gids van een eigenzinnig mens als de anglist Etsko Kruisinga.⁵ Tot op hoge leeftijd is hij – vanuit Zwitserland, waar hij zich in 1936 gevestigd had – wetenschappelijk en publicistisch actief gebleven.

Aan het feit dat Uhlenbeck gedurende ‘één jaar verbonden [was] aan de redactie van het “Woordenboek der Nederlandse Taal”’, zoals een van zijn biografen dat formuleert (De Josselin de Jong 1952: 284), is tot nu toe maar weinig aandacht besteed. Ook bij Van Berkel & Eggermont (2005: 8) vinden we de opmerking dat Uhlenbeck lid is geweest van het ‘Editorial Committee’ van het WNT, maar deze auteurs voegen er nog aan toe dat deze betrekking ‘provided him with rather dull and descriptive work that did not give him great satisfaction’. Dat is uiteraard mogelijk, maar over die WNT-periode is wel meer te vertellen en daarom zal ik, zoals enige tijd geleden al aangekondigd in een open brief aan de redactie van *Trefwoord*, aan de hand van nog niet gepubliceerd materiaal enkele nieuwe gegevens naar voren brengen over de ‘leerjaren’ van de jonge Uhlenbeck. Het zal met name gaan over zijn werk aan het WNT en zijn betrokkenheid bij Francks *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Voor de documentatie heb ik een drietal bijlagen toegevoegd.

2. Het WNT

Christianus Cornelius Uhlenbeck (1866–1951) ging in 1885 letteren studeren aan de Leidse universiteit. Drie jaar later al, in oktober 1888, promoveerde hij bij J.H.C. Kern tot ‘doctor in de Nederlandsche letterkunde’ op een 77 pagina’s tellend proefschrift over de *Verwantschapsbetrekkingen tusschen de Germaansche en Baltoslavische talen*, een werk dat hij later zelf als ‘een zeer mediocre dissertatie’ zou bestempelen. De jonge doctor was enige tijd leraar aan het gymnasium te Leeuwarden, waar hij R.C. Boer (1863-1929) als collega had (Hinrichs 2005: 29). Boer was vanaf 1888 als docent Nederlands en Aardrijkskunde aan dit gymnasium verbonden; hij volgde Uhlenbeck op toen deze in 1899 als hoogleraar van Amsterdam naar Leiden vertrok.⁶

In 1890 ging Uhlenbeck in opdracht van de regering naar Rusland om een onderzoek in te stellen naar archivalia die van belang waren voor de Nederlandse geschiedenis. Hij bezocht onder meer St. Petersburg, Dorpat en Moskou, waarbij de Russische taal kennelijk geen probleem voor hem was. Zijn reisverslag verscheen in 1891 bij de Haagse uitgeverij Martinus Nijhoff.⁷

Op 23 februari 1891 trad Uhlenbeck aan als invalkracht aan de Leidsche HBS, waar hij een zieke docent Nederlands verving. Op 6 mei rapporteerde de directeur aan de burgemeester dat de heer Uhlenbeck ‘wegens de wanorde in de 1^e kl. daar het onderwijs niet [kon] voortzetten’.

⁵ Uhlenbeck is in de jaren dertig lid geweest van het bestuur van de Stichting School voor Taal- en Letterkunde in Den Haag, een MO-opleiding waarvan Kruisinga in de periode 1931-1944 rector is geweest (cf. van Essen 1983: 179).

⁶ Bij C.F.P. Stutterheim, die in de jaren twintig in Amsterdam bij R.C. Boer colleges volgde, vindt men enkele schitterende anekdotes over deze ‘onvergetelijke leermeester’, die hem liet zien dat de taalkunde een echte wetenschap was. Zie Stutterheim 1965: 33-34 en 1988: 3.

⁷ *Verslag aangaande een onderzoek in de archieven van Rusland ten bate der Nederlandsche geschiedenis op last der regeering ingesteld door C.C. Uhlenbeck.* 's-Gravenhage: Nijhoff 1891.

Collega's namen deze lessen over. Het jaarverslag over 1891 vermeldt overigens dat Uhlenbeck 'zijne taak in alle klassen tot aan de groote vacantie [vervulde]'.⁸ In wetenschappelijk opzicht ging het hem beter dan op school: op 18 juni 1891 werd hij gekozen tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

C.C. Uhlenbeck

We schrijven 23 juli 1891. In de gemeente Koedijk trouwt Uhlenbeck met Wilhelmina Maria Melchior ('Willy', 1862-1954), dochter van de plaatselijke arts. Maatschappelijk gezien kon Uhlenbeck zich deze stap veroorloven, want niet lang daarna zou hij een aanstelling krijgen bij het WNT, zoals onder meer duidelijk wordt uit de brief die Dr. E. Laurillard namens de Commissie van Bijstand vanuit Amsterdam stuurde aan WNT-redacteur dr. A. Kluyver. 'Bij dezen heb ik 't genoeg, U te berichten', schrijft Laurillard op zaterdag 4 april 1891,

dat het Moderamen der Commissie van Bijstand in alles met Uw schrijven van 19 Maart l.l. kan meegaan, – met name dus ook in het voorstel zich vinden kan, om de Redactie met twee leden te versterken, (de Heeren de Vreese⁹ en Uhlenbeck), ieder hunner, in hun leertijd van twee jaren f. 1500 per jaar toe te leggen, en aan u, ook bij 't gereed maken, door U en hen, van twee afleveringen per jaar, het honorarium van f. 2500, jaarlijks te laten [...].¹⁰

Korte tijd daarna, op maandag 13 april 1891 schreef Laurillard opnieuw aan Kluyver, deze keer over een bericht dat in een van de dagbladen had gestaan:

⁸ GA Leiden, inv. 220: 15, Copy-boek 1889-1898, no. 456 en het 'Verslag over den toestand van het onderwijs aan de hogere burgerschool voor jongens gedurende het jaar 1891', p. 5.

⁹ Dr. Willem de Vreese (1869-1938) was de eerste in een lange rij van WNT-redacteuren die uit Vlaanderen afkomstig waren. Eind 1895 keerde De Vreese met zijn gezin terug naar Gent, omdat hij tot hoogleraar aan de Universiteit aldaar benoemd was.

¹⁰ INL, Oud-Archief WNT, map 54. Over deze commissie zie Wortel 1998: 388 sqq..

't Was op uitdrukkelijk verlangen van Prof. Quack & met instemming & medewerking van den hr. Wertheim, dat ik aan ieder lid der Commissie kennis gaf van 't voorstel der Redactie, om gemachtigd te worden tot het assumeeren van de twee bedoelde redacteurs.

Weinig konden we vermoeden, dat het daarbij gevoegde bericht van aanneming van dat voorstel door 't Moderamen door één dier leden, – wie het dan ook geweest zij, – terstond in de courant zou worden gezet, & nog wel, als eene *benoeming* die haar volle beslag had.

Blijkbaar had er iemand gelekt naar de media, en daar was Laurillard niet erg gelukkig mee:

Ik kan dus niet anders zeggen, dan dit, met betuiging van leedwezen over den loop, die aldus deze zaak heeft genomen.¹¹

Hoe het ook zij, met ingang van 1 september 1891 werd Uhlenbeck verbonden aan de redactie van het WNT, zoals Kluyver in het voorwoord van deel X vermeldt. Uit het overzicht opgesteld door Marijke Mooijaart blijkt dat Uhlenbeck heeft meegewerkt aan deel X (1893) van het WNT, O — OOILAM, en wel aan de afleveringen X-12 'onpartijdig-ontoerekenbaar' uit 1891 en X-13, 'ontoerekenbaar-onvast' uit 1892. Je kunt dus zeggen dat hij onder leiding van Kluyver zijn eerste schreden op het pad der lexicografie gezet heeft. Beantwoording van de vraag wat nu precies zijn inbreng is geweest, laat ik graag aan deskundiger lezers over, maar ik kan hier bij wijze van aanzet wel op een relevant lemma wijzen. Een van de lemma's in deze afleveringen is 'ontberen':

onz. zw. ww. Volgens GRIMM (*Wtb.* 3, 492) eene afleiding van ogerm. *beran*, in de mediale opvatting van *bij zich dragen, hebben*, met *Ont-* in de bet. B, 3); derhalve eigenlijk: niet hebben, en vandaar: missen (verg. *entrathen*, waar het begrip *ontberen* moet ontstaan zijn uit dat van: geene vrije beschikking over iets hebben). KLUGE acht het mogelijk dat *ontberen* in verband staat met *baar*, bloot (*Etym. Wtb.*⁴ 71); dat dit de waarheid zou zijn, kan evenmin worden bewezen. — Verg. ook nog C.C. UHLENBECK, in *Tijdschr.* XI.

Met de verwijzing naar een artikel van Uhlenbeck wordt zijn bijdrage 'Etymologica' bedoeld, verschenen in *TNTL* 11 (1892), 259-260. WNT-redacteur Kluyver was in de jaren 1890-1902 lid van de redactie van *TNTL*, een toen nog niet ongebruikelijke combinatie van functies. In die periode leverde Uhlenbeck een veertiental bijdragen aan het Leidse tijdschrift.

Uhlenbecks aanstelling als leerling-redacteur was maar van korte duur. In augustus 1892 vertrok hij naar de Universiteit van Amsterdam om er onder meer Sanskriet te gaan doceren. Op 26 september 1892 hield hij er zijn inaugurele rede over *De plaats van het Sanskrit in de vergelijkende taalwetenschap*. En in 1899 keerde hij naar Leiden terug, dit keer om zijn overleden leermeester P.J. Cosijn (1840-1899) op te volgen als hoogleraar Oudgermaans (cf.

¹¹ INL, Oud-Archief WNT, map 54.

Hinrichs 2005: 28). Hij was overigens niet de eerste keuze¹² en liet niet na om dat feit in zijn inaugurele rede aan de Leidse Curatoren nog eens nadrukkelijk voor te houden (Uhlenbeck 1899: 31). Bij zijn oud-studente Annie Salomons vinden we een charmant portret getekend van Uhlenbeck als Leids professor (zie bijlage 2). En in haar voorwoord bij de herdruk uit 1948 van Carry van Bruggens kritische ‘taalboek’ *Hedendaagsch Fetischisme* (1925) schrijft een andere oud-studente, Annie Romein-Verschoor, haar taalkundige leermeester Uhlenbeck een ‘evenwichtige aard’ toe: zijn evenwicht, zegt ze, was echter niet dat van steenklompen en botte zielen, maar dat van een ‘gevoelige balans’; hij was een ‘geboeid vorser’ van het ‘leven der taal’ (Romein-Verschoor 1980: 5; cf. 1981: 102-104).

Er is nog één bijzonderheid en wel inzake de taalvaardigheid van C.C. Uhlenbeck die ik hier wil vermelden, en die observatie komt van de neerlandicus dr. Jan Bergsma (1854-1935), die in 1902 het volgende opmerkte:

Hoogst gering is het aantal personen, die na ingespannen studie en langjarigen omgang met vreemdelingen er in slagen een of twee talen zoo te spreken, dat de vreemdeling in hen landgenooten meent te hooren, die het er tot drie brengt is een uitzondering. Dat mannen als prof. Kern en prof. Uhlenbeck uit Leiden en prof. Kern uit Groningen in dit opzicht eene geheel exceptioneele plaats innemen, zij hier voor de volledigheid aangestipt.¹³

Men bedenke overigens dat Uhlenbeck tot zijn grote frustratie zijn geliefde Baskisch nooit goed heeft leren beheersen.

3. Een ‘incident’

In de betrekkelijk korte periode dat Uhlenbeck bij het WNT werkzaam is geweest, heeft er zich een bepaalde kwestie voorgedaan. Begin oktober 1891 namelijk krijgt Kluyver, het hoofd van de redactie, antwoord op een vraag die hij had voorgelegd aan de voorzitter van de Commissie van Bijstand, Prof. H.P.G. Quack (1834-1913). Vanuit Amsterdam schrijft Quack:

Waarde heer Kluyver

De éénige vraag is (dunkt mij) deze, of de betrekking, die de heer Uhlenbeck verkreeg, nog al tijdroovend is. Maar dit moet dr Uhlenbeck zelf beoordeelen. Als Commissie moeten wij de beantwoording van die vraag geheel in het eergevoel

¹² Naar Jan Paul Hinrichs meedeelde (e-mail 12-02-07), was dat waarschijnlijk de Groningse hoogleraar Oudgermaans, de in Leipzig gepromoveerde Barend Sijmons (1853-1935). Zie over Sijmons Van Essen 1983: 43-48.

¹³ *Noord en Zuid* 25, 410. Het betreft hier de ‘oude’ Kern (J.H.C.), C.C. Uhlenbecks promotor, en zijn zoon, de ‘jonge’ Kern (J.H.), die 1900-1924 hoogleraar Engels was in Groningen en 1924-1933 hoogleraar Nederlands te Leiden. Mijn Leidse leermeester C.A. Zaalberg (1909-2004) heeft als student colleges gevolgd bij J.H. Kern en ik herinner me dat hij in de jaren zestig aan zijn eigen studenten enkele malen heeft verteld over het fabelachtige vermogen van de familie Kern om binnen enkele weken een willekeurige vreemde taal onder de knie te krijgen.

van den heer Uhlenbeck zelven overlaten. Kan het werk geschieden in uren, die als ter ontspanning na het gewone gezette werk aan andere bezigheden worden gewijd, dan heeft het voor een jongen geest zelfs iets nuttigs. Het doet veerkracht behouden enz.

Intusschen is er toch één punt waarop wij door deze opgeworpen queeste moeten letten. Te weten: is het salaris van *f* 1500 ook te laag? Beide heeren (Uhlenbeck, de Vreese) zijn gehuwd. Zoo zij geen eigen inkomen hebben, kunnen zij onmogelijk van de *f* 1500 leven. Is het niet beter hun gedurende den tijd van het leerlingschap *f* 2000 's jaars toe te zeggen? Misschien is dan de verleiding minder om nog naar iets anders uit te zien.¹⁴

Laat s.v.p. uw gedachten eens over dit punt gaan. Misschien wilt Gij er ook eens over spreken met prof. ten Brink, die gelijktijdig met Uw brief mij een enkel woord over het incident meedeelde.¹⁵

Na veel groeten aan al uw medewerkers

blijf ik

als altijd

Uw

H.P.G. Quack.¹⁶

Blijkbaar was Kluyver ongerust geworden over het feit dat Uhlenbeck er een baantje bij had genomen. Maar om welke nevenbetrekking ging het? Naar aanleiding van een briefje dat ik in een ander archief aantrof, doe ik hier een suggestie, die binnen de woordenboeksfier blijft.

4. Het 'Etymologicum' van Johannes Franck

In de jaren 1884-1892 verscheen bij WNT-uitgever Martinus Nijhoff in Den Haag in tien afleveringen het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, van de hand van de Bonner privaat-docent, vanaf 1886 buitengewoon hoogleraar, Johannes Franck (1854-1914). Franck was de auteur van een *Mittelniederländische Grammatik* uit 1883¹⁷ en hij had tijdens een studieverblijf in Leiden, van november 1877 tot begin 1879, niet alleen bij Matthias de Vries, aan wie hij later zijn etymologisch woordenboek zou opdragen, maar ook bij taalkundigen en lexicografen in diens omgeving zich een goede reputatie weten te verwerven. In 1885 werd hij

¹⁴ Ter vergelijking: in 1888 verdiende een gepromoveerde leraar aan het Stedelijk Gymnasium te Haarlem *f* 2250,00 (cf. Frijhoff e.a. 1990: 77). Als Leids hoogleraar zou Uhlenbeck in 1900, toen woonachtig Breestraat 53, een inkomen hebben van *f* 3450,00. Collega J. Verdam, Hooigracht 25, had in datzelfde jaar overigens een inkomen van *f* 10500,00 (cf. Otterspeer 1992: 389).

¹⁵ De Leidse hoogleraar Jan ten Brink was ook lid van de Commissie van Bijstand (cf. Karsten 1949: 140).

¹⁶ Brief uit Amsterdam d.d. 4 oktober 1891. INL, Archief Commissie van Bijstand WNT, map 302.

¹⁷ Hiermee was hij niet de eerste die een Middelnederlandse spraakkunst schreef: in 1867 was er al een *Korte Middelnederlandse spraakkunst* verschenen van de hand van het Akademielid Eelco Verwijs, *pace* Van der Sijs 2006: 212 en 2004: 110; cf. Noordegraaf 2000.

dan ook buitenlands lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Als jood had Franck ernstig te lijden onder het in Duitsland vigerende ‘burgerlijk’ antisemitisme,¹⁸ waardoor een benoeming tot gewoon hoogleraar tot 1912 op zich liet wachten. De Leidse hoogleraar P.J. Cosijn, die vanaf 1879 veelvuldig met Franck gecorrespondeerd heeft, hekelt scherp het antisemitisme waaraan Franck in zijn vaderland bloot staat en probeert hem over te halen om in Nederland een betrekking te zoeken – ‘wat doet gij in dat antisemietenland?’, schrijft hij in april 1882 aan Franck.

‘Het is onduidelijk waarom de uitgeverij Nijhoff zich onmiddellijk na het verschijnen van Kluges EWB in 1883 tot Franck met het verzoek wendde een Nederlands EWB te schrijven’, noteert Cox (1990: 11). Maar uit de bewaarde correspondenties blijkt heel duidelijk dat het oud-WNT-redacteur P.J. Cosijn is geweest die Franck medio 1882 krachtig bij Nijhoff heeft aanbevolen. Martinus Nijhoff schrijft dat expliciet aan Franck in een brief van 20 juni 1882, waarin hij de Duitse geleerde tegelijkertijd iets over zijn planning vertelt, namelijk dat het woordenboek in drie jaar klaar zou moeten zijn. Vermoedde de ervaren Haagse uitgever echt niet dat de door hem gestelde termijn verre overschreden zou worden?

Johannes Franck

Het is een bekend feit dat het woordenboek van Franck in hoge mate schatplichtig is aan het *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* van zijn landgenoot Friedrich Kluge (1856-

¹⁸ Als voorbeeld daarvan een opmerking uit 1861 van Jacob Grimm over een concurrerende Duitse woordenboekmaker, Daniel Sanders. ‘ich weisz nicht ob Ihnen bekannt geworden is, dasz Sanders ein jude ist. er hat ganz die jüdische frechheit und zudringlichkeit [...]. Sie hatten ihm nun sein jüdisches gepräge sehr treffend aufrücken können. etwa unter der bemerkung, dasz er der erste jude sei. der sich mit unsrer (sic) deutschen sprache befasse, ich wenigstens kenne keine vorgänger, oder wissen Sie einen juden, der sich in deutsche grammatik geworfen hat? jetzt treiben seines gleichen alles, was wirkung macht und wovon sie vorthail versprechen’. In een laat-negentiende-eeuwse uitgave van brieven van Grimm heeft men deze uitlatingen maar weggelaten (cf. Van Driel & Noordegraaf 1998: 99-100).

1926), dat in de jaren 1881-1883 in afleveringen verscheen. Uhlenbeck (1896: 25) typeert Francks werk als ‘in hoofdzaak op de leest van Kluge’s Wörterbuch geschoeid’, terwijl Pijnenburg (1993: 5) onomwonden formuleert: ‘It is in fact nothing but a translation of Kluge with a Dutch entry instead of the German one’. Voor die schatplichtigheid en de daaruit voortgekomen polemieken verwijs ik naar Cox 1990 en Quack 1990: 266-270.

Een probleem met de keuze voor Franck was evenwel dat zijn beheersing van het moderne Nederlands niet adequaat was: zijn kopij diende dus gewoon vertaald te worden. Cosijn zou dat wel doen, suggereerde Nijhoff. Over de moeizame wordingsgeschiedenis van Francks *Etymologisch Woordenboek* valt aan de hand van de bewaarde briefwisseling een afzonderlijk artikel te schrijven onder de titel ‘Klaagliederen van Cosijn’. Dat is iets voor later; ik beperk me nu tot de volgende observaties.

Het etymologisch woordenboek van Franck werd ‘uitgegeven onder toezicht van P.J. Cosijn’, zoals dat op de omslag van de eerste aflevering stond vermeld (zie *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 21 maart 1884, p. 149). Maar spoedig al merkte Cosijn: ‘Uit het Duitsch vertalen is een hondenwerk’ en het ‘vervloekte spraakkunstenaarsjargon’ van Franck in het Nederlands te vertalen, dat is ‘een echte duivelskunst’. ‘Gij transpireert, alias zweet op het *Etym. Wdbk.*’, vat collega J. Verdam samen (brief 16.11.1883). Daarom zocht Cosijn vertaalhulp bij lexicografisch geïnteresseerden als A. Beets en J.W. Muller.¹⁹ En ook zijn oud-student C.C. Uhlenbeck, met wie hij altijd een goede persoonlijke relatie had onderhouden (De Josselin de Jong 1952: 283), werd ingeschakeld. Op 24 juni 1891, dus nog vóór zijn indiensttreding bij het WNT, schreef Uhlenbeck vanuit Leiden aan Martinus Nijhoff het volgende briefje:²⁰

Zeergeächte Heer,

Mijn dank voor de toezending van het exemplaar van Franck’s *Etymologicum*. Op de door U voorgeslagen condities ben ik bereid de vertaling van twee afleveringen in den loop van dit jaar ten einde te brengen, zoodat beide nog voor 1 Jan. 1892 kunnen verschijnen.

Hoogachtend,

Uw dw. dr.

(w.g) C.C. Uhlenbeck

¹⁹ J.W. Muller was een oud-leraar Nederlands van Uhlenbeck; vanaf 1882 werkte hij als leraar aan het Haarlemse gymnasium. In 1884 promoveerde in Leiden bij Matthias de Vries en in 1888 werd hij benoemd tot redacteur bij het WNT. Veel plezier heeft hij niet aan het vertalen van Francks werk beleefd; in een brief aan Martinus Nijhoff (30.9.1887) gewaagt hij van ‘dit verdrietige en ondankbare werk’. Ook de naam van de ‘jonge’ Kern (J.H. dus), een goede vriend van Uhlenbeck, ‘naast wien hij op de collegebanken had gezeten’ (Kluyver), kwam ter sprake als mogelijke medewerker. J.H. Kern vertaalde later Kluge’s *Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte* uit 1889 als *Voorgeschiedenis van ’t Germaansch* (Haarlem: Bohn 1893).

²⁰ KB, Archief Nijhoff, map Franck. Zie bijlage 1.

Dat Uhlenbeck als vertaler is opgetreden, staat correct vermeld in de voorrede van het woordenboek (1892): ‘Aan de vertaling van mijn Deutschen text hebben Prof. Cosijn, Dr. A. Beets, Dr. J.W. Muller en Dr. C.C. Uhlenbeck deelgenomen’, noteert Franck. Weten we nu ook welke afleveringen Uhlenbeck heeft vertaald? In zijn *Notgedrungene Beiträge zur Etymologie* heeft Franck (1893: 45) het over zijn ‘übersetzer’ prof. Uhlenbeck. Het gaat dan over de woorden *warempel* en *waratje*. En elders blijkt Uhlenbeck advies gegeven te hebben inzake *zoop* (cf. Franck 1893: 40). De laatste twee afleveringen nu van het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, de kolommen 994-1238, werden in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van 2 augustus 1892 als verschenen vermeld. Ze betroffen het traject ‘sukkelen-zwaard’. Het lijkt me dan ook aannemelijk dat Uhlenbeck de vertaling van de laatste twee afleveringen van Francks woordenboek voor zijn rekening heeft genomen.

Zoals bekend, is het Nicolaas van Wijk geweest die in de jaren 1910-1911 een tweede druk bezorgd heeft van Francks etymologisch woordenboek. In zijn bespreking van die uitgave zet Uhlenbeck de bewerker enigszins knorrig neer als een ‘talentvol “Sprachvergleichler” der Leipziger Schule’, die vreemd is ‘aan ethnopsychologische studieën’ en ook nog niet in de ban is geraakt van de ‘opkomende taalpsychologie’. Uhlenbeck, die als recensent een buitengewoon scherpe pen kon hebben, blijkt aan zijn vroegere contacten met Franck toch een zwak voor de veel bekritiseerde oorspronkelijke editie te hebben overgehouden:

De eerste editie van Franck’s woordenboek was in der tijd en verdienstelijk werk en bevatte veel meer oorspronkelijks dan sommigen wel hebben beweerd, al moeten wij toegeven, dat in menig artikel, vooral betreffende ‘Culturwörter’ en ‘Wanderwörter’, te weinig eigen onderzoek, te groote afhankelijkheid van Kluge aan den dag komt. Het is echter een blijvende verdienste van den Bonn’schen geleerde, dat hij de beteekenis van het begrip ‘Urschöpfung’ voor de etymologische wetenschap beter heeft doorgrond dan wie ook zijner Germanistische tijdgenooten.²¹ In plaats van te smalen op zijne onvolmaakte kennis van het hedendaagsch Nederlandsch idioom of op andere eigenaardigheden, die den vreemdeling verraden, betaamt het ons dankbaar te zijn aan dien vreemdeling, die het eerst een behoorlijk etymologisch woordenboek onzer taal heeft gemaakt, om te zwijgen van zijne andere verdiensten op het gebied der Nederlandsche taalstudie en philologie. Niemand onzer had immers een dergelijk etymologisch werk ondernomen. Niemand immers heeft sedert een etymologische

²¹ In een beschouwing ‘Over de etymologische wetenschap’ had Uhlenbeck al eens opgemerkt: ‘De grootste verdienste van Franck ligt m.i. daarin, dat hij meer dan Kluge of wie ook doordrongen is van het feit, dat alle taal in haar aard en wezen onomatopoëtisch is, dat alle wortelwoorden eenmaal reflexen van indrukken zijn geweest, ook al hebben zij meestal klankverloop, overdrachtelijk gebruik, beperking of uitbreiding van beteekenis enz. hun oorspronkelijk karakter verloren’ (Uhlenbeck 1896: 226). Zo te zien raakt Uhlenbeck hier aan het in de negentiende eeuw veel bediscussieerde thema van de taaloorsprong en hij opteert blijkbaar voor de door de wijsgeer J.G. Herder (1744-1803) aangedragen oplossing die door de toentertijd zeer populaire Duits-Engelse taalkundige Max Müller (1823-1900) in zijn *Lectures on the science of language* (1861-1864; vele herdrukken) wel de ‘bow-wow theory’ is genoemd.

behandeling van onzen woordenschat gegeven, die met Franck's woordenboek in één adem mag worden genoemd. En men weet het, 'le mieux est l'ennemi du bien' en het zijn de beste stuurlii, die aan wal staan (Uhlenbeck 1911: 334-335).

5. Slotopmerkingen: de hand van Cosijn

Over het vertaalwerk schrijft Franck in zijn voorrede: 'Dit gedeelte van den arbeid is [...] zeer onverkwikkelijk geweest'. Wie de brieven van Cosijn aan Nijhoff doorleest, krijgt respect voor de loyaliteit van de Leidse hoogleraar aan de Haagse uitgever. Zo weigert Cosijn de duizend gulden die Nijhoff hem als honorarium voor het vertalen biedt en verricht hij het tijdrovende redactiewerk in zijn schaarse 'snipperuren' – wat dat betreft is er tot op heden weinig veranderd. En ondanks zijn groeiende ergernis over Francks etymologieën – diens gefröbel met Sanskrietwortels bijvoorbeeld is 'voor driekwart *humbug*' –, wil hij niet afhaken. Johannes Franck blijkt een eigenzinnig auteur te zijn die de welgemeende taalkundige adviezen uit Leiden – volgens Cosijn overigens een 'stad waar mummies begraven worden' – in de wind slaat: 'De

P.J. Cosijn

grootste absurditeiten blijven staan', klaagt de Leidse hoogleraar. Kortom, Franck en Cosijn dachten heel verschillend over etymologie.

Zoals gezegd, Cosijn had een goede persoonlijke relatie met Uhlenbeck. Het lijkt me mogelijk dat hij zijn oud-student niet alleen bij het etymologisch vertaalproject heeft betrokken, maar dat hij er ook de hand in heeft gehad dat Uhlenbeck in 1891 als aspirant-redacteur aan het WNT verbonden werd. En Uhlenbeck is altijd als 'woordenaar' bezig gebleven: in 1896 verscheen zijn *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, in 1899 zijn *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache*. Zijn omvangrijke, samen met de jonge Robert H. van Gulik (1910-1967) vervaardigde *English-Blackfoot vocabulary based on material from the southern Peigans* uit 1930 en de tegenhanger ervan, de *Blackfoot-English vocabulary* uit 1934, zal hij echter wel het belangrijkste gevonden hebben. Die keuze voor het Blackfoot – maar dat is weer een heel ander verhaal.

Literatuur

[An.]. 1885. Recensie van C.C. Uhlenbeck, *Gedachten en droomen*. Haarlem 1885. *De Gids* 49, III, 352-355.

[An.]. 1898. 'Prof. Dr. C.C. Uhlenbeck'. *Onze hoogleeraren. Portretten en biografieën*. Rotterdam: Nijgh & van Ditmar, 304-305.

[An.] 1936a. 'Professor Dr. C.C. Uhlenbeck 1866 – 18 October – 1936. Een zeldzaam taalgeleerde'. *Het Vaderland* 17 oktober 1936, avondblad B.

[An.] 1936b. 'Prof. Dr. C.C. Uhlenbeck zeventig jaar. Oudhoogleraar in de Oudgermaansche talen te Leiden. Geleerde van uitnemende reputatie'. *De Telegraaf* 16 oktober 1936.

van Berkel, Klaas & Mary Eggermont-Molenaar. 2004. 'The Uhlenbecks and the burdens of life: a biographical introduction'. Eggermont-Molenaar e.a. 2005, 7-15.

Bremmer, R.H. 1990. 'Een Hollands drama of Was Franck de eerste aangewezen kandidaat om het *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal* te schrijven?'. *Vragende wijs. Vragen over tekst, taal en taalgeschiedenis* onder redactie van J.B. den Besten, A.M. Duinhoven en J.P.A. Stroop [Feestbundel Leopold Peeters]. Amsterdam etc.: Rodopi, 163-168.

Bremmer, R.H. 2003. 'P.J. Cosijn'. *Bio- en bibliografisch lexicon van de neerlandistiek* onder redactie van Wim van Anrooij, Karina van Dalen & Jan Noordegraaf. *DBNL* (http://www.dbnl.org/tekst/anro001bioe01_01/).

Bremmer, R.H. & Jan van den Berg (eds). 1993. *Current trends in West Germanic etymological lexicography: proceedings of the symposium held in Amsterdam, 12-13 June 1989*. Leiden [etc.]: Brill.

Cox, H.L. 1990. 'Johannes Franck (1854-1914) en zijn Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal'. *Honderd jaar etymologisch woordenboek van het Nederlands: een verzameling artikelen over etymologen en etymologie* onder redactie van A. Moerdijk, W. Pijnenburg, P. van Sterkenburg. 's-Gravenhage: SDU, 3-32.

Daalder, Saskia. 2004. 'Achter de schermen van een congres : het eerste Internationale Linguïstencongres (Den Haag, 1928)'. *Voortgang, jaarboek voor de Neerlandistiek* 22, 315-321.

Daalder, Saskia. 2006. '“Ik voel mij oud en afkeerig van strijd”. Een brief van C.C. Uhlenbeck aan Jos. Schrijnen uit 1929'. *Amicitia in Academia. Composities voor Els Elffers*. Bijgebracht door Jan Noordegraaf, Frank Vonk & Marijke van der Wal. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus Publikationen, 163-172.

van Driel, Lo & Jan Noordegraaf. 1998. *De Vries en Te Winkel, een duografie*. Den Haag: Sdu / Antwerpen: Standaard Uitgeverij.

Eggermont-Molenaar, Mary. 2002. 'Portret van een professor. Een Nijmeegs incident geprojecteerd in een Chinese tempelschool?'. *Canadian Journal of Netherlandic Studies* XXII, 29-37.

Eggermont-Molenaar, Mary e.a.. 2005. *Montana 1911: a professor and his wife among the Blackfeet. Wilhelmina Maria Uhlenbeck-Melchior's diary and C.C. Uhlenbeck's Original Blackfoot texts and A new series of Blackfoot texts*. Ed. by Mary Eggermont-Molenaar; with contributions by Alice Kehoe, Inge Genee & Klaas van Berkel; transl. from Dutch by Mary Eggermont-Molenaar. Lincoln: University of Nebraska Press & Calgary, Alberta: University of Calgary Press.

van Essen, A.J. 1983. *E. Kruisinga. A Chapter in the History of Linguistics in the Netherlands*. Leiden: Nijhoff.

van Essen, A.J. 1996. 'Christianus Cornelis Uhlenbeck'. *Lexicon grammaticorum: who's who in the history of world linguistics* ed. by Harro Stammerjohann. Tübingen: Niemeyer, 945-946.

van Essen, A.J. 2003. 'E. Kruisinga'. *Bio- en bibliografisch lexicon van de neerlandistiek* onder redactie van Wim van Anrooij, Karina van Dalen & Jan Noordegraaf. *DBNL*
[http://www.dbnl.org/tekst/anro001bioe01_01/anro001bioe01_01_0040.htm]

Franck, Johannes. 1892. *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage: Nijhoff. [Verschenen in afleveringen 1884-1892 en vertaald 'onder toezicht van P.J. Cosijn'].

Franck, Johannes. 1893. *Notgedrungene Beiträge zur Etymologie. Eine Abrechnung mit Prof. Jan te Winkel*. Bonn: Cohen.

Frijhoff, W.T. M. e.a. 1990. *Tempel van hovaardij. Zes eeuwen Stedelijk Gymnasium Haarlem*. Haarlem: De Vrieseborch.

de Haan, Jacob Israel. 1919. *Rechtskundige significa*. Amsterdam: Müller.

van Haeringen, C.B. 1979. *Gramarie. Keur uit het werk van zijn hoogleraarstijd*. Utrecht: HES.

Hammerich, L.L., Karl Bouda & W. Thalbitzer. 1953. 'C.C. Uhlenbeck. October 18, 1866 - August 12, 1951'. *IJAL* 19, 74-77.

Hinrichs, Jan Paul. 2005. *Vader van de slavistiek: leven en werk van Nicolaas van Wijk (1880-1941)*. Amsterdam: Lubberhuizen.

Hoogvliet, J.M. 1914. Recensie van C.C. Uhlenbeck, *De vormen van het Blackfoot* en *De conjunctief-achtige modi van het Blackfoot* (Amsterdam 1913). *Museum* 21, kol. 281-284.

Jalink, J.M. 1967. 'Dr. Johannes Franck 1854-1914'. *De nederlandistiek in het buitenland: het universitair onderwijs in de Nederlandse taal- en letterkunde, cultuur- en politieke geschiedenis buiten Nederland en België* onder redactie van W. Thys & J.M. Jalink. 's-Gravenhage, 199-205

de Josselin de Jong, J.P.B. 1915. 'Geschiedenis der taalwetenschap'. *Geschiedenis der wetenschappen*. Baarn: Hollandia-drukkerij, 61-92.

de Josselin de Jong, J.P.B. 1952. 'Herdenking van Christianus Cornelis Uhlenbeck (18 October 1866 – 12 Augustus 1951). *Jaarboek der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen 1951-1952*. Amsterdam: Noord-Hollandische Uitgevers Maatschappij, 280-297. [In vertaling, met een bibliografie van

Uhlenbecks publicaties, onder de titel 'In memoriam Christianus Cornelius Uhlenbeck (18th October 1866 – 12th August 1951)'. *Lingua* 3 (1952–1953), 243-268].

Karsten, G. 1949. *Honderd jaar Nederlandse philologie. M. De Vries en zijn school*. Leiden: Nederlandsche Uitgevers Maatschappij.

Koerner, E.F.K. 1977. 'The Humboldtian trend in linguistics'. *Studies in descriptive and historical linguistics. Festschrift for Winfred Lehmann*. Ed. by Paul J. Hopper et al. Amsterdam: John Benjamins, 145-158.

Kruisinga, Etsko. 1928a. 'International Congress of Linguists'. *English Studies* 10, 73.

Kruisinga, Etsko 1928b. 'Brief mention. *Het emphatisch gebruik van relatief-pronominale uitgangen in het Blackfoot*'. Door Prof. Dr. C.G. [sic] Uhlenbeck'. *English Studies* 10, 92.

Kruisinga, Etsko. 1938. 'Professor C.C. Uhlenbecks gouden doctoraat'. *Taal en Leven* 2, 23-24.

Nederlandsch Patriciaat. 's-Gravenhage 1945. 31^e jrg., 295.

Noordegraaf, Jan. 1988. 'Hoogvliet versus van Ginneken. Dutch linguistics around the turn of the century'. *Historiographia Linguistica* 15, 207-238. (Herdrukt in Jan Noordegraaf, *The Dutch Pendulum. Linguistics in the Netherlands 1740-1900*. Münster: Nodus Publikationen 1996, 99-129. Ook als <http://hdl.handle.net/1871/10330>).

Noordegraaf, Jan. 2000. 'De archivaris en de grammatica. Eelco Verwijs en zijn *Middelnederlandsche Spraakkunst* (1867)'. *Philologica Frisica anno 1999. Lezingen fan it fyftjinde Frysk filologenkongres 8, 9 en 10 desimber 1999*. Leeuwarden: Fryske Akademy, 204-224. (Herdrukt in Jan Noordegraaf, *Een kwestie van tijd. Vakhistorische studies*. Münster: Nodus Publikationen 2005, 83-115).

Noordegraaf, Jan. 2006. Review of Eggermont-Molenaar e.a. 2005. *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft* 16, 1. (ter perse).

Otterspeer, W. 1992. *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw*. Den Haag: Stichting Hollandse Historische Reeks.

Portielje, Cecile. 2005. 'Beste Bob. Een taalkundige brief van C.C. Uhlenbeck (1866-1951) aan zijn achterneef E.M. Uhlenbeck (1913-2003)'. *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 23, 209-222.

Portielje, Cecile. 2007. 'Beste Bob, beste oom. Uit de briefwisseling tussen C.C. Uhlenbeck (1866-1951) en E.M. Uhlenbeck (1913-2003)'. *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 25 (ter perse).

Pijnenburg, Willy. 1993. 'The successors to Vercouillie, Franck-van Wijk and De Vries'. In: Bremmer & van den Berg 1993, 3-16.

Quack, A. 1990. 'Etymologie en Germanistiek'. *Honderd jaar etymologisch woordenboek van het Nederlands: een verzameling artikelen over etymologen en etymologie* onder red. van A. Moerdijk, W. Pijnenburg & P. van Sterkenburg. 's-Gravenhage: SDU,

Raaij, André de. 1997. 'Felix Ortts pneumat-energetisch monisme. Een filosofie van het christen-anarchisme'. *Geschiedenis van de wijsbegeerte in de Nederlanden* 8, 93-102.

- Romein-Verschoor, Annie. 1980. 'Voorwoord'. *Hedendaags fetisjisme* door Carry van Bruggen. Derde druk. Amsterdam: Querido, 5-7. (Eerste druk als *Hedendaagsch fetischisme*, 1925).
- Romein-Verschoor, Annie. 1981. *Omzien in verwondering. Herinneringen*. Amsterdam: Arbeiderspers. Twaalfde druk.
- Schmitz, H. Walter. 1990. *De Hollandse significa. Een reconstructie van de geschiedenis van 1892 tot 1926*. Assen & Maastricht: Van Gorcum.
- van der Sijs, Nicoline. 2004. *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu.
- van der Sijs, Nicoline. 2006. *Calendarium van de Nederlandse taal. De geschiedenis van het Nederlands in jaartallen*. Den Haag: Sdu.
- van Sterkenburg, P.G.J. 1979. 'Pieter Jakob Cosijn (1840-1899)'. *Jaarboek van de Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie*, 97-100.
- Stutterheim, C.F.P. 1965. *Taalbeschouwing en taalbeheersing*. Tweede, herziene druk. Amsterdam: Polak & Van Genneep.
- Stutterheim, C.F.P. 1988. *Herinneringen van een oude taalonderzoeker*. Onder redactie van Hans Heestermans & Jan Noordegraaf. Leiden: [s.n.].
- Swiggers, Pierre. 1987. 'Theoretical implications of C.C. Uhlenbeck's Algonquian Studies'. *Papers of the 19th Algonquian Conference*. Ed. by William Cowan. Ottawa: Carleton University, 225-234.
- Uhlenbeck, C.C. 1896. 'Over de etymologische wetenschap'. *Taal en Letteren* 6, 221-226.
- Uhlenbeck, C.C. 1899. *De onderlinge verhouding der Oudgermaansche tongvallen en hunne plaats in den Indogermaanschen taalstam*. Rede. Leiden: Brill.
- Uhlenbeck, C.C. 1911. Recensie van Francks *Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*. Tweede druk door Dr. N. Van Wijk. 's-Gravenhage: Nijhoff 1910-1911. *Museum* 18, kol. 334-335.
- Wortel, Dick. 1998. 'De taal. Niet het land. Het Woordenboek en de politiek'. *Het grootste woordenboek ter wereld. Een kijkje achter de kolommen van het Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Den Haag Sdu & Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 379-393.

Bijlagen

1. 1898: een brief van C.C. Uhlenbeck aan de Haagse uitgever Martinus Nijhoff (KB, Archief-Nijhoff, map Franck)

Leiden 24 Juni 1898.

Gezachte Heer,

Mijn dank voor de toekending van
het exemplaar van Franck's Etymolo-
gium. Op de door U voorgeslagen
condities ben ik bereid de vertaling
van twee afleveringen in de loop
van dit jaar ten einde te brengen,
zoodat beide nog voor 1 Jan. 1898
kunnen verschijnen.
Hoogachtend

Uw dw. dr.

C. Uhlenbeck

2. 1905: een bezoek aan ‘professor De Ruiter’

Annie Salomons (1885-1980) ging in 1905 Nederlandse letteren studeren in Leiden. Haar zuster Jet (Henriette Johanna Wilhelmina), buitengewoon intelligent, was haar voorgedaan; zij koos als studie Sanskriet en promoveerde in 1913 cum laude, te Utrecht. In haar boek *Een meisje-studentje* (1907) beschrijft Annie Salomons de eerstejaars Go, die een ‘visite’ gaat afleggen bij een van haar hoogleraren, professor De Ruiter. Dat C.C. Uhlenbeck model heeft gestaan voor deze geleerde, werd mij meegedeeld door een familielid van de schrijfster. Ik citeer naar de derde druk uit 1920, Bussum: C.A.J. van Dishoeck, 29-31.

[...] ze vond ’t wel heel griezelig en gewaagd en had vooruit geen zinnetje kunnen bedenken, dat ze tegen zoo’n geleerden man zou durven zeggen, maar op de colleges had hij haar zóó bijzonder sympathiek geleken, dat ze toch deze gelegenheid ’m alleen te spreken niet ongebruikt had willen laten, en met bevende hand aan het groote, ouderwetsche huis had aangescheld.

Door plechtig-stille gangen, langs ’n gebeeldhouwde trap, was ze door de zwijgende dienstbode tot de deur van professor’s kamer geleid – ze had even met haar heele ziel gewenscht, dat ze dit ongelukkige bezoek nóóit had ondernomen – maar, nauwelijks binnen, was al haar angst geweken voor ’n heerlijk gevoel van harmonie: de kamer was groot en rustig; drie wanden bedekt met boeken-planken tot aan de zoldering; in de vierde groote, hoge ramen, die uitzagen op den tuin.

Bij een dier ramen stond de magere, gebogen mannefiguur; het licht viel op z’n zachte, witte haar en z’n door werken gekromde rug; op ’n standaard vóór hem lag ’n dik boek met vreemde letters; daar was z’n smal gezicht in weggedoken, ’n trek van verlangenden speurzinn om z’n saamgetrokken mond; toen hij de deur hoorde gaan, had hij opgekeken, en, dadelijk zich losscheurend van z’n boeiende studie, was hij naar haar toegekomen, had haar hand genomen, ’n makkelijk stoeltje aangeschoven bij de kachel, en was óver haar gaan zitten, de handen tusschen de knieën, de heldere, blauwe oogen achter de brilleglazen naar ’r toe.

O, ze zou nooit vergeten, zooals hij daar gezeten had, mager, bleek; wat ’t lichaam betrof uitgeleefd en eigenlijk geen man meer, omdat de wetenschap z’n jeugd, z’n gezondheid, z’n kracht, alles had opgeëischt. Ze had ’t nog nooit gezien: de passie voor de wetenschap, het wegzijn er in. Ze had altijd gedacht, dat het erg-vele weten hard moest maken en koud en dogmatisch. En deze man –o, aan z’n woorden hoorde je, hoe jong van geest hij was, en blijven zou door z’n groote liefde. “Het is zoo dwaas, dat de menschen taalstudie voor iets droogs houden; er is niets zoo romantisch; elk oogenblik kun je wat ontdekken,” had hij gezegd. Romantisch! ja, dat voelde ze nu ook; en dat, op ’n hooger levensplan, kunst en wetenschap elkaar moesten ontmoeten. Eigenlijk wás De Ruiter ’n kunstenaar. Wat zou ze niet gegeven hebben, als ze ’m op het oogenblik had kunnen teekenen, toen hij haar ’n Russisch gedicht voorlas om het mooie metrum, en ze hem juist en profil zag: het scherpe, fijne vossengezicht vooruitgedoken; de rond-gebogen, lange rug; en de lange, witte handen, die soms bewogen in langzaam gebaar.

Hij had ’n prachtige stem; daarin trilde al z’n bewondering, al z’n liefde, voor wat hij las. Hij was heen en weer gegaan van de eene kast naar de andere, als ’n priester, die ’n vreemdeling inwijdt, in de geheimen van z’n heiligdom; allerlei wonderlijke boeken had hij haar voorgelegd, met voor haar onbegrijpelijke letterteekens, en telkens weer had z’n mooie stem ’n paar regels gezegd, van klanken, die ze niet begreep, maar die haar heftig ontroerden, wiegend haar ziel in een vreemde cadans.

Klein had ze zich gevoeld, heelemaal niets, bij dien man, voor wien Sanskrit en Russisch en Arabisch en veel meer, vertrouwde dingen waren. En toch ook trotsch, omdat hij haar wel wat van z'n rijkdommen had willen toonen, blij om haar belangstelling.

Wat zou ze nu gaan werken! Wat was er veel, ontzettend veel te doen. Verbeeldje, dat ze niet eens Italiaans kende. Dat was iets, aan welks mogelijkheid De Ruiter niet kon denken! En dat ze nog wel 's moeite had met 'n Grieksch werkwoord! O, 't was goéd, dat ze hier was gekomen, in deze stad van wetenschap. Hier leerde je inzien, hoe onontwikkeld, hoe arm aan kennis je was; en hier kreeg je ook den prikkel om dat te veranderen, om je in de boeken te storten, de wijsheid tot je te trekken. Daar was haar kamer, haar huis: hoe zou ze daar nu werken gaan, studeeren; zich wijden aan de "romantische" taalstudie, aan de wetenschapskunst! [...]

Opmerking: de keuze voor de naam 'De Ruiter' zou de jonge dichteres Annie Salomons ontleend kunnen hebben aan een van de romantische gedichten die Uhlenbeck in de afdeling 'Mengelingen' van zijn bundel *Gedachten en droomen* (1885) had opgenomen.²² Ik citeer het gedicht hier volledig:

Een beeld

Ik zag eenen weg, – in het spel mijner droomen! –
Ik zag eenen ruiter, in ijlenden rit!
Bij 't slaan van den hoef sprongen lichtende vonken.
Ik vroeg mij, getroffen, in weemoed verzonken:
Wat is van dit rennen, zoo rustloos, het wit?

Hij stoof mij voorbij even snel als de winden,
Die vlieden van morgen- naar avondland heen.
Ontwongen de doornen hem bloedige tranen,
Hij ijld vooruit op zijn doornige banen
Langs steeklige struiken en rotsigen steen.

Mijn vorschende blikken vervolgen den ruiter.
Al verder en verder. De stofwolk verflauwt.
Hij vliedt in de verte, moog 't stof hem verstikken!
Ik heb in dien bloedrit met ijzende blikken
Een beeld van mijn vluchtige leven aanschouwd.

²² Haarlem: I. de Haan 1885, p. 106. Een exemplaar werd in het jaar 1886-1887 aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden ten geschenke gegeven en opgenomen in de Leidse universiteitsbibliotheek. Uhlenbecks dichtbundel is besproken in *De Gids* 49, III, 352-355. De recensent was van mening dat de gedichten van deze gymnasiast 'voor het meerendeel onbeteekenend' waren.

3. 1928: Een bericht uit *Het Vaderland*, dinsdag 10 april 1928

EERSTE INTERNATIONAAL LINGUIÏSTENCONGRES 10-15 APRIL

In de voor het nationale en internationale congres zich zoo bij uitstek leenende Ridderzaal is hedenmorgen onder groote belangstelling het eerste Internationaal Linguïstencongres geopend.

Het Congres belooft, dit bleek zoowel uit de rede van Minister Waszink als uit die van den Voorzitter Prof. C.C. Uhlenbeck en de gedelegeerden, zeer belangrijk te worden. Het was wel héél vleierend uit den mond van ettelijke gedelegeerden te vernemen, dat zij ons land gaarne de onderscheiding van het eerste Congres gunden en deze min of meer vanzelfsprekend vonden.

Rede prof. Uhlenbeck

De voorzitter van het congres prof. Uhlenbeck opende de bijeenkomst met een rede, waarin hij allereerst er zijn vreugde over uitsprak, dat Z.K.H. de Prins der Nederlanden er in heeft toegestemd dit eerste congres van Linguïsten onder de vleugels van zijn beschermheerschap te willen nemen. De voorbijgegangene eeuwen hebben ons bovendien geleerd, dat in deze lage landen bij de zee groote dingen slechts tot stand zijn gekomen in de schaduw van den Oranjeboom.

Ook bracht spr. dank aan de eere-voorzitters, de ministers Beelaerts van Blokland en Waszink voor de welwillendheid waarmede zij de voorbereiding van het congres hebben vergemakkelijkt.

Dat het der Nederlandsche residentie zou te beurt vallen om voor het eerst in de geschiedenis binnen haar muren studeerenden te vereenigen van de meest uiteenlopende takken der linguïstische wetenschap noemde spr. in overeenstemming met Nederlands cosmopolitisch verleden. De volken der aarde kennen Nederland niet alleen door handel en scheepvaart. Gedurende eeuwen in het verleden hebben vervolgd van alle nationaliteit hier een vluchthaven gevonden; in den loop der eeuwen is de reputatie van onze universiteit verhoogd door geleerden uit alle deelen van Europa. De kern van onze natie was van Noordsch bloed, Teutonisch in haar taal en tradities, maar Zuidelijke invloeden hebben ons beroerd, ons bloed gemengd, onze gewoonten veranderd, onze geestelijken horizon verwijd. Wij gevoelen ons verplicht jegens de Romeinsche als de Teutonische cultuur, jegens de beschavingen van het Oosten zoowel als jegens die van het Westen; de volken der aarde hebben ons vele dingen geleerd; wij zijn allen dankbaar, die onze leermeesters zijn geweest op eenig terrein.

In zijn welkomstwoord tot de bezoekers zeide spreker verder:

Het is ons een eer, dat gij onze gastvrijheid hebt gezocht en wij verzekeren u, dat wij alles zullen doen wat in ons vermogen is om uw verblijf onder ons aangenaam en zoo mogelijk, onvergetelijk te maken.

Slechts enkele tientallen van jaren – ging spr. voort – waren de linguïsten scherp gescheiden in twee groepen die bijna geen aanrakingspunten hadden en inderdaad ook niet probeerden met elkaar in contact te komen. De bestudeerder van Indo-Europeesche talen bepaalde zich tot het onderzoek van zijn eigen uitgestrekt domein. Gewoonlijk wilde hij niet hooren van een oorspronkelijke verwantschap met andere taalfamilies, noch trachtte hij zijn begrip van de geschiedenis van het Indo-Europeesch te verhelderen door fonetische en andere ethno-psychologische parallellen te zoeken.

Hij die gelijktijdig meer dan een erkende taalfamilie bestudeerde en niet alleen trachtte te ontdekken wat ontleend was aan oudere of jongere tijdperken, maar zelfs waagde het bestaan te

veronderstellen van een oorspronkelijke verwantschap, nog niet algemeen erkend, zoo iemand liep het gevaar voor fantast of droomer te worden uitgekreten.

Sinds dien tijd is er een groote verandering tot stand gekomen. Terwijl Hermann Möller geloofde overtuigende bewijzen te hebben gevonden voor een Indo-Europeesche-Semietische verwantschap, zocht Hugo Schuchardt naar sporen van verwantschap tusschen het Baskisch en het Semietisch-Hamietisch, terwijl de overeenkomsten tusschen het Baskisch en verscheidene talen van den Kaukasus niet aan het spiedend oog van den onsterfelijken taalgeleerde uit Graz ontsnapten. Prof. Trombetti en dr. Heinrich Winkler, de laatste een pionier van de Oeral en Altaische talen, denken zelfs dat het Baskisch kan worden ingelijfd bij een Kaukasische taalfamilie, door hen verondersteld op het voorbeeld van von Erckert, en in de laatste jaren is een school van vergelijkende philologie tot ontwikkeling gekomen, welker volgelingen het centrum der taalwetenschap willen zien geplaatst in de studie der Kaukasische of, zooals ze zeggen, van de Japhetische talen. Prof. Meinhof is bezig licht te doen schijnen over de groepeerings en de wording der Afrikaansche talen en anderen, zoals prof. Westermann en de zeer betreurde Maurice Delafosse hebben zich aan dezelfde problemen gewijd. Pater Wilhelm Schmidt heeft de Maleisch-Polynesische, door hem in Austronesische herdoopt, met de Mon-Khmer en de Mundatalen in een groote Austrische familie doen opgaan en dr. Rivet denkt dat zelfs een vrij groot aantal talen van Noord-Amerika, in den laatsten tijd onder den naam Hoka, kunnen worden beschouwd als een onderverdeeling van het Austronesisch. Dezelfde onvermoeide geleerde heeft getracht het Ona en het Patagonisch te verbinden met talen van Australië en hij acht een vereeniging van Austrisch en Australisch in een groote, hoewel zeer verdeelde Oceanische taalgroep gerechtvaardigd. Prof. Sapir meent, dat er een zekere verwantschap bestaat van Athapaskan, Haida en Tlingit met Indo-Chineesch. In de voetsporen van vorige onderzoeken wilde prof. Sauvageot den Oeralschen oorsprong aantoonen van het Eskimosch.

En op deze wijze zou ik mijn opsomming kunnen voortzetten van scherpzinnige en stoute pogingen om de grote ongelijkheid van heden terug te brengen tot een hypothetische identiteit in het verleden. Kennen wij niet het monogenetische ideaal van prof. Trombetti die ook uit de vergelijking der talen wil bewijzen, dat alle menschen broeders zijn, waarlijk “realmente fratelli”?

Doch nauwelijks een enkele van de genoemde hypothesen is door alle bevoegde taalgeleerden aanvaard. Stellig is thans de tijd gekomen voor een gemeenschappelijke bespreking door de vertegenwoordigers van iederen tak der taalwetenschap, ten einde van chaos tot methode te komen. Wat de criteria van de taalverwantschap, ja zelfs het begrip van de in den laatsten tijd zoo veelbesproken taalverwantschap betreft, heerscht nog de grootste onzekerheid, thans misschien nog meer dan ooit. Ware het anders, er zouden niet zulke uiteenlopende meeningen bestaan onder de eminentste taalgeleerden, aangaande het bestaan of niet bestaan van onderlinge verwantschap tusschen zekere talen of taalgroepen. Maar naast de algemeene verwantschapsvraagstukken zijn wij nog zoekende naar de meest bevredigende methode der classificatie der talen. Volgens de kenmerken harer structuur, welke ook haar historische verwantschap moge zijn, en zulk een methode kan alleen in den loop van veelzijdige, persoonlijke besprekingen worden gevormd. Maar noch het vraagstuk der verwantschap, noch dat der classificatie overeenkomstig de structuur zijn in het programma van de algemeene vergaderingen opgenomen. Gelukkig zijn er sectievergaderingen ter bespreking van de talrijke problemen, die zelfs niet genoemd kunnen worden in de algemeene vergaderingen.

Wij moeten, zeide spr. verder, een stevige basis leggen voor een fonetische schrijfwijze, zonder welke een grondtaalstudie ondenkbaar is. Wij moeten een systeem van scherp geformuleerde technische termen opstellen, een systeem dat nergens met zichzelf in strijd is en dat dus ieder misverstand uitsluit tusschen bestudeerders van dezelfde talen en nog meer van verschillende talen en taalgroepen. Wij moeten een meening vormen over de beste methoden van onderzoek op het

terrein der taal-geographie, van welker onmisbare hulp bij de reconstructie der taalgeschiedenis wij meer en meer overtuigd worden. Wij moeten een oplossing vinden van het vraagstuk der meest geschikte methode om een volledige en praktische grammatische uiteenzetting te geven van iedere taal, welke haar fonetische en morfologische bouw moge zijn. Wij moeten de beschavingsgebieden van het verleden van het verleden en het heden begrenzen en ze verbinden door lexicographische en grammaticale verschijnselen.

Wij moeten de beste methoden van onderzoek bespreken op het gebied der weinig bekende talen of, philologisch gesproken, der talen, die nog niet voldoende bestudeerd zijn, zij het omdat zij niet volkomen tot ons gekomen zijn uit het verleden, zij het omdat volken van archaische gesteldheid ze spreken of ze niet lang geleden spraken.

Spreker besloot met te zeggen, dat indien in deze weinige congresdagen iets zal worden bereikt, waarop kan worden voortgebouwd, de uiterste inspanning en een volkomen concentratie van de aandacht nodig zijn. Doch laat ons gedenken, zeide spr., dat de mensch alleen niets kan volbrengen. Biddend tot God den Almachtige, dat ons werk moge worden gezegend, open ik dit congres.

Opmerkingen: blijkbaar was het opportuun om deze toespraak in de Ridderzaal met een bede te besluiten. Ik weet niet of dat bij andere congressen ook gebruikelijk was.

Uit een brief uit 1929 aan Schrijnen weten we dat Uhlenbeck geen goede herinneringen had aan zijn optreden op het Haagse congres van het jaar daarvoor. Hij meende dat hij in zijn rol als congresvoorzitter gefaald had en daarin niet gewaardeerd was (cf. Daalder 2006).

In het tijdschrift *English Studies* (10: 73) rapporteerde Uhlenbecks leerling Etsko Kruisinga in 1928 kort het volgende over het congres:

The First International Congress of Linguists, which met at The Hague, April 10-15, was well attended by scholars from practically every country of Europe. Most American linguists were probably debarred by the length of the voyage, and by the circumstance that the dates of the Congress fell just in the middle of their second academic term. No such consideration can account for the exceedingly small number of English linguists present, nor for the fact that among specialists in modern European languages students of English were far less numerous than those of Romance, continental Germanic or Slavonic languages.

The Transactions of the Congress will be published in due course. The next Congress will be held in 1931.

Het linguïstencongres van 1928 was overigens niet de eerste geleerde bijeenkomst die op het Binnenhof plaatsvond. Vier jaar eerder, in 1924, was het (eerste gedeelte van het) eenentwintigste internationaal Amerikanistencongres ook in Den Haag gehouden. C.C. Uhlenbeck was aanwezig en twee van zijn leerlingen hielden er een voordracht. Aanwezig waren ook bekende Amerikaanse geleerden als Leonard Bloomfield en Franz Boas. Zie onder meer het verslag van P. Gerlach Royen O.F.M in het *Tijdschrift voor Taal en Letteren* 12 (1924), 233-240.